

**"...OF MY FORMER FRIEND AND COMPANION":
ПЕРЕКЛАД І РЕДАГУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ТEKCTY
НА ТЛІ ЗМІННОСТІ МОВНОГО УЗУСУ**

Зорницький Андрій Володимирович

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології та перекладу

Житомирського державного університету імені Івана Франка

вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир, Україна

Полемізуючи з поширеним у сучасному українському перекладознавстві підходом, автор статті обстоює думку, що в процесі художнього перекладу, який має власну тонку й багатогранну специфіку, узус цільової мови здатен відігравати не лише позитивну, а й потенційно негативну роль, підсвідомо підказуючи перекладачеві на позір бездоганні, але помилкові рішення. Попри незаперечний позитивний вплив на адекватність відтворення оригіналу, узус цільової мови (а надто з огляду на те, що виконавець перекладу нерідко потерпає від цейтноту, браку можливостей для ознайомлення з текстологічними різночитаннями першотвору або й банальної втоми) може ставати сумнозвісним «хибним другом перекладача», викликаючи в мовній пам'яті не так доречні в певній одиничній ситуації, як поширені («розтиражовані узусом»), але сумнівні варіанти. Ситуацію найчастіше додатково ускладнюють історичні та/або міжкультурні відмінності, й тоді перекладацька логіка, яку диктує узус, суперечить тій, яку мала б натомість продиктувати вдумлива інтерпретація оригіналу й відповідна їй «поправка на контекст». Заявлену тезу проілюстровано прикладами з оповідання А. Конан Дойла "A Scandal in Bohemia" та трьох перекладів цього тексту українською або російською мовами, які промовисто свідчать, що відповідні труднощі щоразу стають легко розв'язними за умови відходу від «інерції узусу» в бік деавтоматизовано-раціонального прочитання оригіналу й пошуку контекстуально доречних еквівалентів. Авторіві видається перспективним подальше дослідження психологічних механізмів мовної пам'яті, зокрема в їхньому зв'язку з деавтоматизацією сприйняття всього спектру можливих смислів, породжуваних знайденим варіантом перекладу.

Ключові слова: художній переклад, редагування перекладного тексту, узус, мовна пам'ять, інтерпретація тексту, Артур Конан Дойл, "A Scandal in Bohemia," «Скандал у Богемії».

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Як слушно зазначали у своїй класичній праці «Витлумачити, щоб перекласти» («Interpréter pour traduire») Д. Селескович та М. Ледерер, «для перекладу недостатньо розуміти самому – треба допомогти зрозуміти іншим. Акт перекладу за визначенням поділяється на дві частини: сприймання змісту і його вираження» (Seleskovitch, Lederer, 1997, p. 31). При цьому видається очевидним, що вираження, яке справді «допоможе зрозуміти іншим» сенс оригіналу, неминуче передбачає якнайдосконаліше володіння всім арсеналом засобів цільової мови (пор. дискусію довкола автоперекладу російською роману «Лоліта», чий автор – носій мови! – почавши писати англійською, довго пробув відірваний від живих мовних процесів) (Dolinin, 1995; Sechanovičius, Krūminienė, 2012). А отже, підкресленої актуальності набуває комплекс проблем, пов'язаних із тонким балансом між «тим, як фактично говорять» (у вітчизняній перекладацькій практиці відпо-

відне питання додатково ускладнюють пуристичні настрої багатьох літредакторів) і точним сенсом оригіналу, який легко втратити за його історико-культурними «різночитаннями».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському перекладознавстві дедалі більшої ваги набуває думка проф. В. Карабана щодо необхідності відмови від усталених уявлень про переклад як здійснюваний «із вихідної мови – цільовою мовою» на користь акцентування ролі узусу як його провідного складника (Карабан, Карабан, 2017). Як слушно зауважує науковець, «у процесі перекладу узус цільової мови задіяний на етапах перевираження смислу вихідного тексту ... та пристосування створюваного перекладу до норм цільової мови», виступаючи «останнім фільтром, що забезпечує правильність, прийнятність та нормативність перекладного мовлення» (Карабан, 2017, с. 78).

При цьому дослідник, слідом за В. Комиссаровим (Комиссаров, 1990, с. 231), знову-таки слушно визнає, що «...перекладачі у своїй прак-

тичній діяльності орієнтуються значно більше на свій перекладацький досвід, ніж на теоретичні перекладознавчі положення» (Карабан, 2017, с. 77), а отже навряд чи буде перебільшенням стверджувати: в психологічному аспекті перекладацької праці роль узусу як «фільтра» цільової мови фактично виконує т. зв. «мовна пам'ять» виконавця перекладу, підказуючи прийнятні варіанти й відсіюючи неприйнятні (напр., *What time do you make it?* – не **Скільки показує ваш годинник?*, а, залежно від контексту, *He скажете, котра година? Скільки на вашому (золотому)? Звірно годинники!* тощо).

За В. Карабаном, «узус (перш за все, цільової мови) відіграє переважно позитивну роль, тоді як узус вихідної мови може відігравати й негативну ... через можливу узусну інтерференцію у разі недостатнього знання перекладачем усіх параметрів узусного співвідношення» (Карабан, 2017, с. 77–78). Проте нам таке твердження видається надто категоричним, адже попри незаперечний позитивний вплив на адекватність перекладу, узус цільової мови (мовна пам'ять) може й несвідомо – або ж «інтуїтивно» (Комиссаров, 1990, с. 231; Карабан, 2017, с. 77) – диктувати перекладачеві на позір бездоганні, але помилкові рішення. Так, широко відомо, що на практиці (а надто в контексті художнього перекладу, що про нього насамперед ітиметься далі) перекладач нерідко потерпає від цейтноту, браку можливостей для ознайомлення з текстологічними різночитаннями першотвору або й банальної втоми, й тоді узус цільової мови цілком може стати сумнозвісним «хибним другом», викликаючи в мовній пам'яті не так доречні в певній одиничній ситуації, як *поширені* (сказати б, «розтиражовані узусом»), але сумнівні варіанти.

Ситуацію найчастіше додатково ускладнюють історичні та/або міжкультурні відмінності, й тоді перекладацька логіка, яку диктує узус, суперечить тій, яку мала б продиктувати вдумлива інтерпретація оригіналу й відповідна їй «поправка на контекст». Вдалих приклад такого типу наводили свого часу перекладознавці С. Влахов та С. Флорін, зауважуючи, що, коли висновувати з болгарських перекладів Лермонтова, Грушницький з його аристократичними знайомствами – селянський хлопець: адже в країні, що не знала кріпосного права, відтворення оригінального «*из отцовской деревни*» як «*от бащиного му село*» породжує уявлення не про поміщицьку маєтність, а про місце народження героя (Влахов, Флорін, 1980, с. 16–17). Йдеться, звісно, про перекладацький недогляд, але він показовий за своєю природою: болгар-

ські перекладачі не мали Грушницького за селянина, але позірна звичність сюжету (від'їзд із рідного села) і його словесне оформлення («*от бащиного му село*»), яке «нав'язло у вухах» (мовна пам'ять), зле пожартували з їхньої здатності відійти від *узусального*, що напрошувалося *інтуїтивно*, в бік *раціональної* інтерпретації оригіналу й *деавтоматизованої* оцінки власного перекладного «відповідника».

З огляду на це, **мета** нашої статті полягає в додатковому ілюструванні механізмів негативного впливу (**предмет** дослідження) з боку узусу цільової мови (**об'єкт** дослідження) під час перекладу й наступного редагування художнього тексту. **Матеріалом** дослідження обрано популярний літературний твір, відділений від сучасного українського перекладача достатньою культурно-часовою відстанню, а свої найголовнішим **завданням** ми вважаємо демонстрацію того, як відповідні труднощі щоразу стають легко розв'язними за умови відходу від, так би мовити, «інерції узусу» в бік деавтоматизовано-раціональної *інтерпретації* оригіналу (пор. лаконічну красномовність принципу, що його вже згадувані французькі авторки винесли в назву своєї праці: «*interpréter pour traduire*»).

Виклад основного матеріалу дослідження. В широко відомому оповіданні А. Конан Дойла "A Scandal in Bohemia" вигаданий письменником наратор, доктор Вотсон, говорячи про свого знайомого, славетного детектива Шерлока Голмса, серед іншого зазначає: "From time to time I heard some vague account of his doings: of his summons to Odessa in the case of the Trepoff murder, of his clearing up of the singular tragedy of the Atkinson brothers at Trincomalee, and, finally, of the mission which he had accomplished so delicately and successfully for the reigning family of Holland. Beyond these signs of his activity, however, which I merely shared with all the readers of the daily press, I knew little of my former friend and companion" (Doyle, 2007, p. 429).

В поширеному українському перекладі аналізованого тексту М. Дмитренко відтворив це речення наступним чином: «Час від часу до мене доходили невизначні чутки про його справи; то його викликали в Одесу розслідувати вбивство Трепова, то він розгадав причину незвичайної трагедії братів Аткинсонів у Трінкомалі, то вельми успішно виконав делікатну місію, доручену йому голландською королівською родиною. Та крім цих відомостей про діяльність Холмса, що їх я, як і всі читачі, діставав із щоденних газет, я мало що знав про свого колишнього друга й товариша» (Дойль, 1990, с. 15).

За даними одинадцятитомного «Словника української мови», слово *товариш* має сім значень (СУМ-11, 1970–1980), поміж яких зі значеннями англійського *companion* (за даними більшості тлумачних словників, які по-різному реєструють відповідну лексему) в загальних рисах збігається лише перше: «людина, яка спільно з ким-небудь виконує якусь справу, бере участь у якихось діях» – “a person who shares the experiences of another”. Знаючи ширше сюжетне тло оповідань про Шерлока Голмса, не випадає заперечувати, що це значення застосовне до оригінального “companion” хіба з певною наругою над контекстом: адже Вотсон бере участь далеко не в усіх розслідуваннях детектива, а коли й так, то радше як хронікер або «груба фізична сила», ніж як повноцінний напарник (пор. антономастичну «промовистість» імені персонажа – “What’s on?”).

Однак таку саму небездоганну логіку простежуємо й у хронологічно давнішому російському перекладі Н. Войтинської (причому для твердження про вплив останнього на поданий вище український переклад немає достатніх підстав): «Время от времени до меня доходили смутные слухи о его делах: о том, что его вызывали в Одессу в связи с убийством Трепова, о том, что ему удалось пролить свет на загадочную трагедию братьев Аткинсон в Тринкомали, и, наконец, о поручении голландского королевского дома, выполненном им исключительно тонко и удачно. Однако, помимо этих сведений о его деятельности, которые я так же, как и все читатели, черпал из газет, я мало знал о моем прежнем друге и товарище» (Дойл, 1981, с. 68).

На нашу думку, пояснення такого слововжитку обох перекладачів – свідомого або несвідомого – варто шукати в узусі радянського «новоязу» (пор., напр., «Человек человеку – друг, товарищ и брат»), ще одним прикладом чого може бути російський переклад Бернсового вірша “The Twa Dogs”, який виконав С. Маршак. В оригіналі йдеться про те, що плугатар (“ploughman”) мав свого колею за “friend an’ comrade” (Burns, 2006, p. 90), де остання лексема, попри всю її (відтворену в перекладі?) метафоричність, чітко означає «помічник» (адже йдеться про пса!) – тимчасом як у друготворі маємо: «...Товарищ пахаря и друг / И самый преданный из слуг» (Бернс, 1976, с. 172).

Не менш показово й те, що в сучаснішому українському перекладі аналізованого оповідання, який здійснив Є. Тарнавський, оригінальне “companion” фактично підлягає вилученню: «Час від часу до мене долинали якісь чутки про його справи: про те, що його викликали

до Одеси у зв’язку з убивством Трепова, про те, що йому вдалося пролити світло на загадкову трагедію братів Аткинсонів у Тринкомалі, і, нарешті, про доручення голландського королівського дому, яке детектив виконав винятково тонко та вдало. Однак крім такої інформації про його діяльність, яку я так само, як і всі читачі, черпав із газет, я мало знав про життя мого колишнього близького приятеля» (Дойл, 2018, с. 76). Перекладач цілком доречно розсудив, що вживане в оригіналі слово “former” вказує не на розрив стосунків між персонажами, а на їх тимчасове ослаблення (тож “friend” залишається «приятелем», хоча й без колишньої близькості), проте “[former] companion”, як бачимо, безслідно зникає, що можна гіпотетично пояснити тим-таки різким зниженням частотності слова «товариш» в узусі новочасної української мови.

Як показує багаторічна практика викладання курсів «Інтерпретація тексту» та «Редагування письмових текстів перекладу», за умови вдумливого прочитання першотвору, сенс оригінального “companion” не викликає особливих труднощів у сучасних українських студентів. Поглиблений аналіз абзацу, що його завершує аналізоване формулювання (тож маємо т. зв. «сильну позицію» в тексті), наполегливо підводить до думки про факт колись спільного проживання героїв у найманій квартирі, яка належить місіс Гадсон: “I had seen little of Holmes lately. My marriage had drifted us away from each other. My own complete happiness, and the home-centered (тут і далі курсив мій. – А. З.) interests which rise up around the man who first finds himself *master of his own establishment*, were sufficient to absorb all my attention, while Holmes ... remained in our lodgings in Baker Street ... From time to time I heard some vague account of his doings... Beyond these signs of his activity, however, which I merely *shared* with all the readers of the daily press (пор. прикметне для аналізованого оповідання в цілому (Зорницький, 2018, с. 82) «внутрішньотекстове регукування» між дієсловом “shared” та іменником “companion” – А. З.), I knew little of my former friend and *companion*” (пор. також закінчення наступного абзацу, де маємо ще одну «сильну позицію»: “I rang the bell and was shown up to the chamber which had formerly been in part my own”) (Doyle, 2007, p. 429–430).

Однак показово й те, що з фактичним зникненням комунальних квартир низька частотність відповідного словозначення в узусі сучасної української мови зазвичай спонукає студентів пропонувати «дотичні», але невдалі

(а подекуди й комічні) відповідники, які, навпаки, мають порівняно високу частотність: *сусід, співквартирант, співмешканець* і навіть «однокімнатник» (студентський сленгізм на позначення сусіда по кімнаті в гуртожитку, покликаний калькувати українською англійське *room-mate*).

Саме в контексті такого «внутрішньотекстового перегукування» стає остаточно зрозумілим і на позір невдале формулювання "... *my former friend and companion*", яке маємо в оригіналі. Вище вже йшлося про те (пор. переклад Є. Тарнавського), що, з огляду на відсутність в англійському лексиконі чіткої опозиції між *друг* та *приятель*, оригінальне словосполучення "*my former friend*" фактично означає "*my one-time close friend*", де один і той самий іменник *friend* (адже персонажі не розірвали стосунків абошо) немовби втрачає семантичну насиченість. Проте автор потребує саме слова "*former*", оскільки притаманне цьому прикметникові значення обмеженості минулим виконує важливу функцію, лімітуючи хронологічну чинність іменника "*companion*" (який, на від-

міну від *friend*, не передбачає можливості певним чином «ослабити» своє семасіологічне наповнення). Тож при перекладі оригінальне "*former*" було б, на нашу думку, доречно розчленувати на два контекстуально виправдані формулювання: «...про мого колись близького друга й свого часу сусіда по квартирі».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, узус цільової мови, як бачимо, відіграє не лише позитивну, а й потенційно негативну роль у процесі перекладу художнього тексту. Підказуючи можливі відповідники, мовна пам'ять здатна водночас – і то непомітно навіть для досвідченого перекладача – навіювати «єдино правильні», з узуального погляду, варіанти, що не так прояснюють сенс першотвору (за Селескович – Ледерер), як «підставляють» в оригінал історично та/або культурно чужий йому зміст. З огляду на це, перспективним видається подальше дослідження психологічних механізмів мовної пам'яті, зокрема в їхньому зв'язку з деавтоматизацією сприйняття всього спектру можливих смислів, породжуваних знайденим варіантом перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академічний тлумачний словник української мови в 11 т. (СУМ-11). 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/s/tovarysh> (дата звернення 26.05.2022).
2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. Москва : Международные отношения, 1980. 343 с.
3. Зорницький А. Особливості відтворення прикметника *Bohemian* при перекладі художнього тексту (на матеріалі оповідання А. Конан Дойла "A Scandal in Bohemia"). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2018. № 1(87). С. 80–84.
4. Карабан В. І. Роль узусу в перекладі. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2017. Вип. 59. С. 76–82.
5. Карабан В. І., Карабан А. В. Узус і переклад: з чого та на що ми перекладаємо? *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ*. 2017. Вип. 34. С. 52–56.
6. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). Москва : Высшая школа, 1990. 253 с.
7. Cechanovičius A., Krūminienė J. Vladimir Nabokov's Self-Translated 'Lolita': Revisiting the Original Alliterative Modes. *Respectus Philologicus*. 2012. Vol. 22 (No 27). P. 115–129.
8. Dolinin A. Lolita in Russian. *The Garland Companion to Vladimir Nabokov*. V. E. Alexandrov (ed.). New York : Routledge, 1995. P. 321–330.
9. Seleskovitch, D., Lederer M. *Interpréter pour traduire*. Paris : Didier Érudition, 1997. 311 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Бернс Р. Стихотворения. Поэмы / Шотландские баллады. Москва : Художественная литература, 1976. 447 с.
2. Дойл А. К. Записки о Шерлоке Холмсе. Москва : Транспорт, 1981. 576 с.
3. Дойл А. К. Скандал у Богемії. Харків : Фоліо, 2018. 217 с.
4. Дойль А. Конан. Оповідання про Шерлока Холмса. Київ : Веселка, 1990. 348 с.
5. Doyle A. C. *The Complete Stories of Sherlock Holmes*. London : Wordsworth Editions Limited, 2007. 1408 p.
6. Wilkie G. S. *Understanding Robert Burns*. Verse, Explanation and Glossary. Glasgow : Neil Wilson Publishing Ltd., 2006. 310 p.

REFERENCES

1. Cechanovičius, A., Krūminienė, J. (2012). Vladimir Nabokov's Self-Translated 'Lolita': Revisiting the Original Alliterative Modes. *Respectus Philologicus*, 22 (27), 115–129.
2. Dolinin, A. (1995). Lolita in Russian. *The Garland Companion to Vladimir Nabokov*. V. E. Alexandrov (ed.). New York: Routledge, 321–330.
3. Seleskovitch, D., Lederer, M. (1997). *Interpréter pour traduire*. [To interpret in order to translate]. Paris: Didier Érudition. [in French].
4. *Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoyi movy v 11 t.* [The academic explanatory dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes] (1970-1980) URL: <http://sum.in.ua/s/tovarysh> (accessed 26 May, 2022). [in Ukrainian].
5. Karaban, V. I. (2017). Rol' uzusu v perekladi. [The role of usage (*usus*) in translation]. *Movni i kontseptual'ni karty svitu*, 59, 76–82. [in Ukrainian].
6. Karaban, V. I., Karaban, A. V. (2017). Uzus i pereklad: z choho ta na shcho my perekladaemo? [Usage (*usus*) and translation: from what and into what do we translate?]. *Naukovyi visnyk kafedry UNESCO KNLU*, 34, 52–56. [in Ukrainian].
7. Komissarov, V. N. (1990). *Teoriya perevoda (lingvisticheskiye aspekty)*. [The theory of translation (linguistic aspects)]. Moscow: Vysshaya shkola. [in Russian].
8. Vlahov, S., Florin, S. (1980). *Neperevodimoye v perevode*. [The untranslatable in translation]. Moscow: Mezhdunarodnyye otnosheniya. [in Russian].
9. Zornytskyi, A. V. (2018). Osoblyvosti vidtvorennia prykmetnyka *Bohemian* pry perekladi khudozhnioho tekstu (na materialy opovidannia A. Konan Doila 'A Scandal in Bohemia'). [The peculiarities of rendering the adjective “Bohemian” when working at a literary translation (a case study of A. Conan Doyle's short story “A Scandal in Bohemia”)]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 1 (87), 80–84. [in Ukrainian].

“...OF MY FORMER FRIEND AND COMPANION”: LITERARY TRANSLATION AND EDITING AGAINST THE BACKDROP OF LINGUISTIC USAGE CHANGEABILITY

Zornytskyi Andrii Volodymyrovych

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of English Philology and Translation

Zhytomyr Ivan Franko State University

40, Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr, Ukraine

*Challenging the widely-spread approach of modern Ukrainian translation studies, the author argues that in the process of literary translation, as having a fine and many-sided specificity, the high-frequency usage (so-termed *usus*) of a target language can play not only a positive role, but also a potentially negative one by subconsciously prompting to translators seemingly perfect, and yet erroneous decisions. Despite unquestionable positive effect on translational adequacy, the *usus* of a target language (especially in view of the fact that a person translating a piece of fiction can suffer from time pressure, or poor opportunities for familiarizing oneself with variant readings of the original, or even from trivial fatigue) can become the ill-famous 'false friend of a translator,' calling to mind not so much *ad hoc* equivalents, appropriate to a particular single instance, as high-frequency wordings, replicated by the *usus*, but not necessarily correct. In most cases, the situation is additionally made worse by historical and/or cross-cultural differences, and so the translational logic as dictated by *usus* starts contradicting what should instead have been dictated by careful interpretation of the original and corresponding 'correction for context.' The posited thesis is illustrated by telltale examples from A. C. Doyle's short story 'A Scandal in Bohemia' and three translations of the text into either Ukrainian or Russian, all of them testifying to the fact that corresponding difficulties are every time easy to solve, provided that the 'momentum of *usus*' is damped out for the sake of de-automated and rational perusal of the original in search for contextually appropriate translational equivalents. The author regards as promising the prospect of further study of psychological mechanisms employed in linguistic memory, especially in connection with de-automating the perception of the whole gamut of possible senses as generated by a chosen translational variant.*

Key words: *literary translation, editing of translated texts, linguistic usage (*usus*), linguistic memory, text interpretation, Arthur Conan Doyle, 'A Scandal in Bohemia'.*